

Ks. Michał Sołomieniuk¹

Świętego Hieronima przedmowy do ksiąg biblijnych w Wulgacie – zagadnienia wstępne

1. Wstęp

Praca translatorska Sofroniusza Euzebiusza Hieronima trwała od roku 382 do jego śmierci. Jej poszczególne etapy i owoce, składające się na Wulgatę, oraz ich recepcja zostały już szczegółowo opisane². Tematem pobocznym wobec wielkiego Hieronimowego dzieła biblijnego, ale przez to nie mniej interesującym, są przedmowy do łacińskich wersji ksiąg biblijnych. Warto jednak zaznaczyć, że prologi czy też przedmowy, jakie przez wieki umieszczano w Wulgacie, tylko częściowo pochodzą od św. Hieronima. W trzynastowiecznej Biblii Paryskiej znajdujemy na przykład sześćdziesiąt siedem wstępów do ksiąg biblijnych pochodzących m.in. z pism Izydora z Sewilli, Rabana Maura czy Piotra Lombarda³. Znajdujemy tam również krótkie marckońskie wprowadzenia do listów św. Pawła, któ-

¹ Ks. Michał Sołomieniuk, doktor nauk humanistycznych, dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie; email: solomieniuk@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3702-8096.

² Ujęcie chronologiczne prac translatorskich na tle kolejnych etapów życia Hieronima, por. J. Steinmann, *Hieronymus. Ausleger der Bibel. Weg und Werk eines Kirchenvaters*, Leipzig [1973]. Ujęcie problematyczne, por. A. Canellis, *Introduction*, w: Jérôme, *Préfaces aux livres de la Bible*, red. A. Canellis, SCh 592, Paris 2017, s. 77-156; F. Van Liere, *An introduction to the medieval Bible*, New York 2014, s. 83-89. Na temat pracy nad samymi Ewangeliami, por. H. Houghton, *The Latin New Testament: A Guide to its Early History, Texts, and Manuscripts*, Oxford 2016, s. 31-35.

³ Por. *Repertorium Biblicum Medii Aevi*, t. 1, red. F. Stegmüller – K. Reinhardt, Madryt 1981.

re najwidoczniej już przed Hieronimem funkcjonowały jako przedmowy Biblii łacińskiej⁴. Celem niniejszego przedłożenia jest zarysowanie problematyki związanej z tytułowymi wstępami: ustalenie ich listy, identyfikacja odbiorców, wskazanie w nich odniesień do filologii biblijnej i teologii, wreszcie ukazanie reminiscencji literatury i kultury klasycznej.

2. Ustalenie listy przedmów autorstwa Hieronima

Hieronim określa swe przedmowy kilkoma nazwami: *praefatio*, *praefatiuncula*, *prologus*, *exordium*, *principium*⁵. Stwierdza też, że dodaje przedmowy do każdej tłumaczonej księgi lub grupy ksiąg biblijnych: „Igitur et vos et unumquemque lectorem solita praeferatione commoneo, in principiis librorum eadem semper adnectens [...]”⁶. Okazuje się jednak, że ustalenie listy przedmów jego autorstwa wymaga osobnych badań.

Z ostatniego stulecia możemy wymienić trzy dzieła, w których zestawiono same tylko Hieronimowe przedmowy do ksiąg biblijnych⁷. W chronologicznie najstarszym zestawieniu Friedricha Stummera mają one charakter aneksu do wykładów o Biblii łacińskiej⁸. W wydaniu krytycznym Wulgaty w recenzji Webera-Grysona (VWG) dwadzieścia przedmów Hieronimowych poprzedza odpowiednie księgi biblijne⁹. Z kolei tom 592 serii *Sources Chrétiennes* (SCh 592) w całości został poświęcony przedmowom Hieronima do ksiąg biblijnych¹⁰. Różnice w tych trzech zestawieniach biorą się stąd, że VWG ani SCh 592 nie uwzględniają tekstów bez wątplenia Hieronimowych, ale będących albo osobnym utworem, albo cytatami z jego komentarzy bi-

⁴ Por. M.E. Schild, *Abendländische Bibelvorreden bis zur Lutherbibel*, Heidelberg 1970, s. 71-75.

⁵ Por. W. Stade, *Hieronimus in proemiis quid tractaverit et quos auctores quasque leges rhetoricas secutus sit*, Rostochii 1925, s. 6.

⁶ Hieronymus, *Prol. Iob (LXX) 2*, SCh 592, s. 390. Skoro zatem niektóre księgi nie mają oryginalnego prologu, to albo on zaginął, albo Strydonita nie jest tłumaczem ani nawet korektorem danej księgi.

⁷ Ponadto zestawienie przedmów znajduje się w: *Clavis Patrum Latinorum*, red. E. Dekkers, Turnhout 1995.

⁸ Por. F. Stummer, *Einführung in die lateinische Bibel*, Paderborn 1928, s. 222-262 (skrót: St.).

⁹ Por. *Biblia sacra iuxta vulgatam versionem*, red. R. Weber – R. Gryson, Stuttgart 2007 (skrót: VWG).

¹⁰ Por. Jérôme, *Préfaces aux livres de la Bible*, red. A. Canellis, SCh 592, Paris 2017. Tu aktualna, bogata bibliografia na s. 251-300.

blijnych lub z dzieła *O znakomitych mężach*. Przed poszczególnymi księgami umieścili je późniejsi redaktorzy. Osobnym dziełem jest używany jako wstęp do całej Biblii *List 53: do kapłana Paulina [o studiowaniu Pisma]*¹¹, w którym autor, zwracając się do św. Paulina, biskupa Noli, pokrótce charakteryzuje poszczególne księgi biblijne (punkty 8-9). List ten pojawia się od IX wieku w większości rękopisów Wulgaty na samym jej początku¹². Z kolei z dzieła *O znakomitych mężach* wybierano rozdziały poświęcone św. Pawłowi (rozd. 5), św. Jakubowi (rozd. 2), św. Piotrowi (rozd. 1) i św. Judzie (rozd. 4). Żadne z tych trzech zestawień przedmów nie uwzględnia umieszczanych również jako wstępy do proroków mniejszych fragmentów Hieronimowych komentarzy do tychże proroków. Tylko redaktor z *Sources Chrétiennes* włącza do edycji prologów *List Euzebiusza do Karpiana*, który św. Hieronim przełożył z greki na łacinę i sam dodawał go do jako wstęp do tzw. kanonów Euzebiusza. Ta redaktor umieszcza natomiast w apendyksie, jako niehieronimowe, przedmowy, które występują u Webera-Grysona: do Księgi Syracha i do Listów św. Pawła¹³.

Zestawienie listy wstępów w Wulgacie edycji Webera-Grysona (VWG), u Stummera (St) i w *Sources Chrétiennes* (SCh 592), wraz z odnośnikiem do *Repertorium Biblicum Medii Aevi*, prezentuje się następująco:

l.p.	Do jakiej księgi/ksiąg	incipit	explicit	VWG	St	SCh 592	RB
1.	[do całości]	Frater Ambrosius tua mihi munuscula	qui se cogitat esse moriturum	-	x	-	284
2.	Pentateuchus	Desiderii mei desideratas	eos transferre sermonem.	x	x	x	285
3.	Iosue	Tandem finita Pentateucho Mosi	debeamus aure transire.	x	x	x	311
4.	Regum ¹⁴	Viginti et duas esse litteras apud Hebraeos	silui a bonis.	x	x	x	323
5.	Paralipomenon (hebr.)	Si Septuaginta interpretum	ares surdae sunt ceterorum	x	x	x	328

¹¹ Por. Hieronymus, *Epistulae*, pars 1, red. I. Hilberg, CSEL 54, Vindobonae – Lipsiae 1910, s. 442-465, tł. J. Czuj – M. Ozóg, Hieronim ze Strydonu, *Listy*, t. 1, ŻMT 54, Kraków 2010, s. 25-36.

¹² Por. Schild, *Abendländische*, s. 42.

¹³ Aline Canellis umieszcza także zestawienie odpowiednich oznaczeń z *Clavis Patrum Latinorum*. Por. Canellis, *Introduction*, s. 244-246.

¹⁴ Liber 1-2 Samuelis = 1-2 Regum, liber Malachim = 1-2Krl czyli 3 i 4 Regum.

6.	Paralipomenon (LXX)	[Eusebius Hieronimus Domnioni] Quomodo Graecorum historias	Hebraeis voluminibus non legatur.	-	x	x	327
7.	Ezrae	Utrum difficilius sit	detractio et odio deterrebor.	x	x	x	330
8.	Tobiae	[Cromatio et Heliodoro episcopis] Mirari non desino	estis dignati complere	x	x	x	332
9.	Iudith	Apud Hebraeos liber Iudith	insuperabilem superaret.	x	x	x	335
10.	Hester	Librum Hester variis	servi Christi esse non possunt.	x	x	x	341
11.	Iob (heb.)	Cogor per singulos	quam malivolum probet.	x	x	x	344
12.	Iob (LXX Hex.)	Si aut fiscellam	Quam ex aliorum negotio	-	x	x	357
13.	In libro Psalmorum (LXX)	Psalterium Romae dudum	purissimo fonte portare.	x	x	x	430
14.	Inicipit alia eiusdem praefatio (heb.)	[Eusebius Hieronymus Sofronio suo salutem.] Scio quosdam putare	cupio et meminisse mei.	x	-	x	443
15.	In libris Salomonis (LXX)	Tres libros Salomonis	magis quam dubiis commendare.	-	x	x	455
16.	In libris Salomonis ² (heb.)	[Cromatio et Heliodoro episcopis Hieronymus.] Iungat epistula	suum saporem servaverint.	x	x	x	457
17.	In libro Iesu filii Sirach	Multorum nobis et magnorum	proposuerunt vitam agere.	x	-	x	26
18.	Isaiae	Nemo cum Prophetas versibus	Ecclesiis eius diutius insultarent.	x	x	x	482
19.	Hieremiae	Hieremias propheta, cui hic	invidorum insaniam provocare.	x	x	x	487

20.	Hiezechielis	Hiezechiel propheta cum Ioachim	Ut vocentur φαγολοιδοροι	x	x ¹⁵	x	492
21.	Danihele	Danihelem prophetam iuxta Septuaginta	amore labuntur aut odio.	x	x	x	494
22.	Duodecim prophetarum	Non idem est ordo	titulos prophetaverunt.	x	x	x	500
23.	In Evangelio	Beato papae Damaso Hieronymus. Novum opus	memineris mei, papa beatissime.	x	x ¹⁶	x	595
24.	In Epistulis Pauli Ap.	Primum quaeritur quare	et manentem substantiam.	x	-	x	670
25.	jw.	Paulus Apostolus, qui ante Saulus ¹⁷	sed ab omnibu exploditur.	-	x	-	-
26.	Iacob	Iacobus, qui appellatur ¹⁸	falsa eorum opinio est.	-	x	-	-
27.	Petri	Simon Petrus, filius Ioannis ¹⁹	orbis veneratione celebratur	-	x	-	-
28.	Iudae	Iudas frater Iacobi ²⁰	Sanctas Scripturas computatur.	-	x	-	-
29.	Eusebii epistula ad Carpianum	Eusebius Carpiano fratri	Similia dixisse reperies.	-	-	x	-

Przedmiotem badań w niniejszym opracowaniu są przedmowy występujące SCh 592 za wyjątkiem *Listu Euzebiusza do Karpiana*. Wśród badaczy czasami występują wątpliwości w kwestii atrybucji przedmów, np. przedmowa do listów św. Pawła (w powyższej tabelce nr 24) jest przypisywana we wspomnianym Repertorium Biblicum, z pewnym znakiem zapytania, Pelagiuszowi. Może to wiązać się z faktem, że pelagianie jako pierwsi używali systematycznie Hieronimowej wersji tłumaczenia Biblii, szczególnie listów Pawłowych. Co więcej, sądzono, że to tłumaczenie jest

¹⁵ Explicit dłuższy: „[...] id est manducantes sannas”.

¹⁶ „Beatissimo”.

¹⁷ Hieronymus, *De viris illustribus* 5, w: Hieronymus – Gennadius, *De viris illustribus*, red. C.A. Bernoulli, Freiburg im Breisgau – Leipzig 1895, s. 9-11, tł. W. Szołdrski, Św. Hieronim, *O znakomitych mężach*, w: Św. Hieronim, *O znakomitych mężach*, Eteria, *Pielgrzymka do miejsc świętych*, PSP 6, Warszawa 1970, s. 30-32.

¹⁸ Hieronymus, *De viris illustribus* 2, PSP 6, s. 6-8.

¹⁹ Hieronymus, *De viris illustribus* 1, PSP 6, s. 6.

²⁰ Hieronymus, *De viris illustribus* 4, PSP 6, s. 9.

ich właśnie dziełem²¹. Aline Canellis z kolei uznaje za niehieronimowe przedmowy do Księgi Syracha i do listów Pawłowych²². Trzeba od razu zaznaczyć, że Biblia w jednym woluminie pojawiła się dopiero w VI wieku, wcześniej krążyły osobno poszczególne księgi lub grupy ksiąg. Istniało też wiele przedmów różnych autorów, zatem i przedmowy dobierano wedle uznania, czasami przypisując Hieronimowi obce teksty. Działo się tak przez całe wieki, czego dowodem jest np. łacińska Biblia pochodzenia czeskiego z 1414 roku z Gniezna, w której wstęp do Dziejów Apostolskich jest przypisany św. Hieronimowi²³.

3. Dedykacje

Wiele starożytnych dzieł było dedykowanych konkretnym osobom. Hieronim zachował ten zwyczaj, dzięki czemu poznajemy krąg odbiorców tłumaczeń ksiąg biblijnych. Poniższa tabela zestawia adresatów poszczególnych dedykacji.

Odbiorcy dedykacji:

l.p.	księga/księgi biblijne	adresat dedykacji
1.	Pentateuchus	Dezyderiusz
2.	Iosue	[Pammachiusz vel Eustochium]
3.	Regum	<i>Paula i Eustochium</i>
4.	Paralipomenon (Hebr.)	Chromacjusz bp
5.	Paralipomenon (LXX)	Domnio i Rogacjan
6.	Ezrae	<i>Domnio i Rogacjan</i>
7.	Tobiae	Chromacjusz bp i Heliodor bp
8.	Iudith	-
9.	Hester	<i>Paula i Eustochium</i>
10.	Iob (Hebr.)	-
11.	Iob (LXX Hex.)	<i>Paula i Eustochium</i>
12.	In libro Psalmorem (LXX)	<i>Paula i Eustochium</i>
13.	Inicipit alia eiusdem praefatio (Hebr.)	Sofroniusz
14.	In libris Salomonis (LXX)	-

²¹ M. Cimoso, *Guida allo studio della Bibbia latina. Dalla Vetus Latina, alla Vulgata, alla Nova Vulgata*, t. 1, Roma 2008, s. 47.

²² Canellis, *Introduction*, s. 247.

²³ Gniezno, Archiwum Archidiecezjalne, BK Ms 142: Biblia sacra, k. 446: Lucas antiocensis; RB nr 637.

15.	In libris Salomonis (Hebr.)	Chromacjusz bp i Heliodor bp
16.	In libro Iesu filii Sirach	-
17.	Isaiae	<i>Paula i Eustochium</i>
18.	Hieremiae	-
19.	Hiezechielis	-
20.	Danihelem	<i>Paula i Eustochium</i>
21.	Duodecim prophetarum	<i>Paula i Eustochium</i>
22.	In Evangelio	Damazy pp
23.	In Epistulis Pauli Ap.	-

Piętnaście przedmów ma wyraźnych adresatów, którym jest dedykowane tłumaczenie danej księgi lub grupy ksiąg, przy czym w połowie przypadków adresat pojawia się nie we wstępnym pozdrowieniu, a w dalszej części tekstu (oznaczono to kursywą)²⁴. W jednym przypadku adresat jest domyślny na podstawie analizy treści, ale Strydonita nie zwraca się doń bezpośrednio, a jedynie o nim wspomina (oznaczono to nawiasem kwadratowym). Jedno tłumaczenie jest dedykowane papieżowi św. Damazemu (305-384), od którego próby rozpoczęło się wielkie dzieło translatorskie Hieronima²⁵. Biskupowi Akwilei św. Chromacjuszowi (ok. 345-406/407)²⁶ są dedykowane trzy wstępy, w tym dwa łącznie z biskupem Heliodorem (ok. 350-ok. 407), pasterzem nadadriatyckiego Altinum²⁷. Obydwaj byli przyjaciółmi Hieronima, przy czym Heliodor od dzieciństwa, pochodził bowiem ze Strydonu. Chromacjusz i Heliodor wspierali finansowo prace Hieronima²⁸. Siedem przedmów zostało dedykowanych pobożnym niewiastom Pauli i Eustochium, matce wdowie i córce dziewicy, rzymskim arystokratkom o głębokiej wierze i wielkiej erudycji, kobietom, zaprzyjaźnionym między innymi z papieżem Damazym i wieloletnim współpracownicom

²⁴ Również w rzymskiej literaturze klasycznej adresat dedykacji pojawia się w środku przedmowy. Por. Quintilianus, *Instit.*, I Praef. 6: „Quod opus, Marcelle Vitori, tibi dicamus [...]”, ed. L. Radermacher – V. Buchheit, Bibliotheca Teubneriana, Lipsiae 1959, s. 4.

²⁵ Papież ten wymieniał z Hieronimem listy, zachowane w spuściźnie epistolarnej tego ostatniego pod numerami 15, 16, 18A, 18B, 19, 20, 21, 36. Por. Eusebius Hieronimus, *Epistulae*, pars 1 (I-LXX), ed. I. Hilberg, CSEL 54, Vindobonae – Lipsiae 1910, s. 62-69, 73-142, 268-285, tł. J. Czuj – M. Ożóg, Hieronim ze Strydonu, *Listy*, t. 1, *ŻMT* 54, Kraków 2010, s. 40-41*, 44-81*, 150-158*.

²⁶ Jest on też adresatem listu 7 wraz z Jowinem i Euzebiuszem.

²⁷ Por. P. Zampa, *I santi del Friuli*, Pradamano 1930, s. 70-72. Heliodor jest adresatem listów 14 i 60 Hieronima.

²⁸ Hieronymus, *Prol. Salom. (hebr.)*, 1, SCh 592, s. 426.

Hieronima w dziele krzewienia monastycyzmu²⁹. Do kręgu chrześcijańskiej arystokracji rzymskiej należał również prokonsul św. Pammachiusz (zm. 410), wspomniany w jednej z przedmów³⁰. Z kolei o Sofroniuszu wiemy jedynie, że był przyjacielem Hieronima, który przełożył wiele jego dzieł na język grecki³¹. Domnio i Rogacjan byli mnichami³².

Autor w większości przedmów zaznacza, że podjął się tłumaczenia danej księgi (grupy ksiąg) na zlecenie czy też prośbę konkretnych osób. Przedmowa jest zatem listem przewodnim, towarzyszącym prezentowi, jakim jest dla danej osoby zamówione lub uproszone tłumaczenie. Przedmowy, które nie posiadają dedykacji, prawdopodobnie początkowo je posiadały, ale utraciły za sprawą późniejszych redaktorów³³. Dedykacja bywa okazją do wyrażenia wielkiego szacunku albo silnych więzów przyjaźni autora z adresatami. Do Pauli i Eustochium zwraca się na przykład „unicum humilitatis et nobilitatis exemplar”³⁴ lub stawia je na równi z ewangelicznymi kobietami – świadkami wiary³⁵.

Drugim kręgiem osób, które na swój sposób pojawiają się w przedmowach, są przeciwnicy Hieronima³⁶. Są to zarówno ludzie przyzwyczajeni do różnorodnych łacińskich wersji tłumaczeń ksiąg biblijnych i traktujący je bezkrytycznie (do nich Hieronim odnosi się z wyrozumiałością), jak i zazdrośnicy (tych natomiast traktuje bez pardonu). Autor nie wymienia ich nigdy z imienia. Wspomnienie o nich staje się jednak okazją do nieznanego miary ganienia tychże adwersarzy. Ten brak miary w połączeniu z argumentacją sofistyczną jest charakterystyczny dla Hieronima w ogóle³⁷.

Tłumaczenie Ewangelii powstało na życzenie papieża Damazego, zatem miało być w założeniu upublicznione. Z treści samych przedmów

²⁹ Hieronim skierował do nich następujące listy: do Eustochium listy 22 i 31; do Pauli listy 30, 33, 39. Obu kobietom (a po śmierci Pauli tylko jej córce) Strydonita zadeydował też liczne komentarze biblijne.

³⁰ Adresat listów Hieronima 48, 49, 57, 66; wraz z kuzynką Marcellą adresat listu 97; wraz z przyjacielem Oceanusem adresat listu 84.

³¹ Por. Hieronymus, *De viris illustribus* 134, PSP 6, s. 230-231. Sofroniusz tłumaczył na grekę łacińskie tłumaczenie psalmów i proroków, które Hieronim poczynił z języka hebrajskiego.

³² Por. Canellis, *Introduction*, s. 191.

³³ Różni badacze próbują widzieć adresata „beadresowych” przedmów w rzymianie Marcelli lub w biskupach Chromacjuszu, Heliodorze. Por. Canellis, *Introduction*, s. 195-196.

³⁴ Hieronymus, *Prol. Iob (LXX)* 1, SCh 592, s. 388.

³⁵ Hieronymus, *Prol. Regum* 4, SCh 592, s. 336.

³⁶ Por. Schild, *Abendländische*, s. 19-23.

³⁷ Por. E. Norden, *Die antike Kunstprosa*, t. 2, wyd. 10, Leipzig 1995, s. 650-651.

nie zawsze łatwo jest wywnioskować, które tłumaczenia Hieronim chciał upowszechnić, a które (przynajmniej w jego zamierzeniu) miały pozostać prywatnym darem. Być może te fragmenty, które zdają się wskazywać na drugie rozwiązanie, są tylko zabiegiem retorycznym. Z historii literatury rzymskiej znamy przypadki wysyłania przez autora dzieła, zadedykowanego w przedmowie pewnej osobie, najpierw do wydawcy, ten zaś troszczył się o jego kopiowanie i rozpowszechnianie³⁸. Istnieją przedmowy, w których Strydonita nie czyni zastrzeżeń co do upublicznienia owocu swej pracy translatorskiej, w innych pozwala na upublicznienie w ograniczonym zakresie, w jeszcze innych prosi adresata o zachowanie tłumaczenia dla siebie. Ograniczenie w rozpowszechnianiu mogło mieć dwa powody: chęć ukrycia dzieła przed przeciwnikami Hieronima (tracili oni w ten sposób okazję do kolejnego ataku na tłumacza) i staranie o kontrolę pracy kopystów. W przedmowie do Księgi Ezdrasza czytamy:

Itaque obsecro vos, mi Domnion et Rogatione carissimi, ut privata lectione contenti, librum non efferatis in publicum, nec fastidiosis ingeratis cibos [...]. Si qui autem fratrum sunt [...] his tribuatis exemplar admonentes, ut Hebraea nomina, quorum grandis in hoc volumine copia est, distincte et per intervalla transcribant³⁹.

Na chęć rozpowszechnienia dzieła wskazują z kolei pośrednio zwroty skierowane do nienazwanego z imienia czytelnika lub ogółu czytelników. Bez względu na to, czy zastrzeżenia były tylko zabiegiem retorycznym czy nie, brak jest świadectw na to, by przyjaciele Hieronima, będący jednocześnie sami autorami tekstów religijnych, cytowali Biblię w jego tłumaczeniu. Nigdy nie uczynił tego na przykład Chromacjusz.

4. Merytoryczna zawartość przedmów

Hieronim nie wykorzystywał przedmów, by przybliżyć czytelnikowi treść Biblii czy jej poszczególnych ksiąg. Nie zajmował się też szczególnie osobą i dziełem Jezusa Chrystusa oraz problemem wiary. Poświęcał natomiast wiele miejsca dociekaniom nad tekstem biblijnym, badał relacje między tekstem łacińskim, greckim, hebrajskim i aramejskim. Nade wszystko zaś bronił swojego tłumaczenia nazwanego wiele wieków póź-

³⁸ Por. R. Gräfenhain, *De more libros dedicandi apud scriptores Graecos et Romans obvio*, Marburgi Cattorum 1892, s. 47-52.

³⁹ Hieronymus, *Prol. Ezrae* 1, SCh 592, s. 360.

niej Wulgatą⁴⁰. Można zatem powiedzieć, że głównym przedmiotem prologów są zagadnienia translatorskie i krytyka tekstualna.

Najstarszym prologiem jest prolog do Nowego Testamentu, dedykowany papieżowi Damazemu, który prosił Hieronima o rewizję tekstu łacińskiego (*Vetus Latina*) na podstawie tekstu greckiego. Pierwsze zdanie prologu (które cytuję we własnym tłumaczeniu) objaśnia i cel i powód prac Hieronima: „Zmuszasz mnie, bym stworzył nowe dzieło ze starego, abym nad egzemplarzami Pism, rozproszonymi po całym świecie, zasiadł jakoby jakowyś sędzia. A ponieważ różnią się one między sobą, mam rozstrzygnąć, które z nich odpowiadają greckiemu oryginałowi”⁴¹. Jeśli w przypadku pism Nowego Testamentu była jasność, że trzeba odnieść się do tekstu oryginalnego, to jasności tej Strydonita nie miał od razu w odniesieniu do pism Starego Testamentu. Widać to w zmieniającym się stosunku autora do Septuaginty⁴². Na wczesnym etapie prac translatorskich uważał on tekst grecki za podstawę przekładu. W przedmowie do ksiąg Paralipomenon według Septuaginty uznawał nawet natchnienie Septuaginty (w które wierzył już Filon Aleksandryjski), a powód zepsucia tekstu widział w przepisywaniu go z niepoprawionych egzemplarzy⁴³. Uważał, że dodatki, jakie twórcy Septuaginty dołożyli do tekstu hebrajskiego, wynikają albo z „decoris gratia” (chęci upiększania), albo z „auctoritas” Ducha Świętego⁴⁴. Na dalszym etapie prac, kiedy ponownie tłumaczył z hebrajskiego księgi, już raz poprawione według Septuaginty, uważał obie wersje tłumaczeń za przydatne, a o swoim nowym dziele mówił: „nie w ten sposób tworzymy rzeczy nowe, by zniszczyć stare”⁴⁵. Ów dalszy etap prac (translacje z hebrajskiego na łacinę) rozpoczął się około 390 roku⁴⁶. Od tego czasu Hieronim nie tylko ograniczył się do wyboru tekstu hebrajskiego jako podstawy przekładu Starego Testamentu, ale też uznał za kanoniczne jedynie księgi znane w he-

⁴⁰ Schild, *Abendländische*, s. 39, 41.

⁴¹ Hieronymus, *Prol. Evang.* 1, SCh 592, s. 470: „Novum opus facere me cogis ex veteri, ut post exemplaria Scripturarum toto orbe dispersa quasi quidam arbiter sedeam, et quia inter se variant, quae sint illa, quae cum Graeca consentiant veritate decernam” (tł. własne).

⁴² Na temat pojęcia i zakresu tej greckiej wersji ST, zwanej Septuagintą, por. M. Majewski, *Jak przekłady zmieniają Biblię. O tłumaczeniu Pisma Świętego raz jeszcze*, Kraków 2019, s. 20-22. W tej książce, na stronach 203-214, znajduje się obszerna bibliografia, dotycząca problematyki translatorskiej.

⁴³ Por. Hieronymus, *Prol. Paralip. (LXX)* 1, SCh 592, s. 342.

⁴⁴ Por. Hieronymus, *Prol. Paralip. (LXX)* 2, SCh 592, s. 346.

⁴⁵ Hieronymus, *Prol. Salom. (hebr.)*: „neque enim sic nova condimus ut vetera destruamus”, SCh 592, s. 430.

⁴⁶ Por. Steinmann, *Hieronymus*, s. 181; Canellis, *Introduction*, s. 93.

brajskim, palestyńskim kanonie biblijnym. Co więcej, według tekstu hebrajskiego porządkował kolejność poszczególnych fragmentów ksiąg. W krótkiej przedmowie do Księgi Jeremiasza Hieronim pisze: „porządek wizji, który u Greków i Latynów jest całkowicie pomieszany, przywróciliśmy do stanu pierwotnego. Opuściliśmy Księgę Barucha, jego [Jeremiasza] sekretarza, której Hebrajczycy ani nie czytują, ani jej nie mają, i oczekujemy za to wszystko złożeń od zazdrośników”⁴⁷. Ostatecznie w prologu do Ksiąg Królewskich wyraził swe przekonanie, że kanon hebrajski stanowi zarówno podstawę przekładu, jak i kryterium prawdziwości (natchnienia) poszczególnych ksiąg Starego Testamentu⁴⁸. W ten sposób Hieronim wyłączył z Biblii całą grupę ksiąg jako apokryfy. Te mianowicie, które nie zostały napisane w oryginale po hebrajsku, „cokolwiek jest poza tym, należy to zaliczyć do apokryfów”⁴⁹. Kryterium wyłączenia grupy ksiąg było bardzo arbitralne (liczba liter alfabetu hebrajskiego = liczba ksiąg) i sam Strydonita ściśle się go nie trzymał, a wyłączone księgi wróciły trwale do Biblii, gdy tworzono Wulgatę. Pomimo to stanowisko Hieronima, kopiowane przez wieki razem z całym prologiem, zwanym przez niego samego „prologus galeatus”, wpłynęło na negatywną ocenę ksiąg deuterokanonicznych u Lutra i innych reformatorów. Jednym z powodów całkowitego zwrotu ku tekstowi hebrajskiemu była chęć dania merytorycznego „odporu” Żydom. Na końcu przedmowy do Księgi Izajasza Hieronim napisał: „[Chrystus] wie, że napociłem się przy nauce obcego języka po to, by Żydzi już dłużej nie szydzili z Jego Kościołów, zarzucając im fałszywość Pisma Świętego”⁵⁰. Pisarz nie wyjaśnił jednak w żadnej przedmowie, czemu uznał nie tylko język hebrajski za podstawę przekładu, ale i kanon hebrajski za obowiązujący. Autor nie zauważa również nigdzie problemu krytyki samego tekstu hebrajskiego krążącego w różniących się od siebie wersjach. Nie był też konsekwentny w ograniczaniu się do tekstu hebrajskiego, gdyż tłumaczył Księgi Daniela, Judyty i Tobiasza z chaldejskiego (aramejskiego)⁵¹. Innym ważnym argumentem

⁴⁷ „[...] ordinem visionum, qui apud Graecos et Latinos omnino confusus est, ad pristinam fidem correximus. Librum autem Baruch, notarii eius, qui apud Hebraeos nec legitur nec habetur, praetermisimus, pro his omnibus maledicta ab aemulis praestolantes”, Hieronymus, *Prol. Hier.* SCh 592, s. 440, 442. Osobną kwestią jest to, że Hieronim nie znał tych hebrajskich manuskryptów, które zawierają tekst Księgi Jeremiasza, zbliżony do Septuaginty.

⁴⁸ Por. Hieronymus, *Prol. Regum 1*, SCh 592, s. 326.

⁴⁹ Hieronymus, *Prol. Regum 2*, SCh 592, s. 332: „Quicquid extra hos est, inter apocrypha seponendum”.

⁵⁰ Hieronymus, *Prol. Esaia 5*, SCh 592, s. 436: „[...] qui scit me ob hoc in peregrinae linguae eruditione sudasse, ne Iudaei de falsitate Scripturarum Ecclesiis eius diutius insultarent”.

⁵¹ Por. Schild, *Abendländische*, s. 29-30.

za tłumaczeniem prosto z hebrajskiego był argument teologiczny: w Starym Testamencie znajdują się proroctwa, które jeszcze się nie spełniły za czasów Siedemdziesięciu (czyli przed Chrystusem), i ci dawni tłumacze ich nie rozumieli. Brak zrozumienia wpłynął zaś na błędne tłumaczenie z hebrajskiego na grekę. W pełni rozumieją dawne proroctwa dopiero chrześcijanie i przy tłumaczeniu ksiąg starotestamentalnych biorą pod uwagę właśnie już spełnione proroctwa. W przedmowie do Pięcioksięgu Hieronim tak się wyraził: „to, co lepiej rozumiemy, lepiej też wypowiadamy”⁵². W przedmowie do Pięcioksięgu, do Księgi Jozuego i do Ksiąg Kronik autor przytacza inny argument: w Nowym Testamencie znajdują się cytaty ze Starego Testamentu, które odpowiadają wyłącznie tekstowi hebrajskiemu⁵³. Akurat ten argument nie w pełni odpowiada prawdzie, tj. część cytatów, przytoczonych w przedmowie do Pięcioksięgu i do Paralipomenon, znajduje się w Septuagincie, inne są trudne do zidentyfikowania nawet w Biblii Hebrajskiej.

Inny, ciekawy wątek pojawiający się w przedmowach to ocena literacka ksiąg (pisarzy) biblijnych. Dowodzi to faktu, że Hieronim podchodził do tekstu biblijnego również jako do tekstu literackiego⁵⁴. Strydonita wysoko ceniał pod tym względem Księgę Izajasza, podkreślając elegancję stylu proroka, której nie można oddać w tłumaczeniu:

Ac primum de Esaia sciendum quod in sermone suo dissertus sit, quippe qui vir nobilis et urbanae elegantiae nec habens quicquam in eloquio rusticitatis admixtum. Unde accidit ut prae ceteris florem sermonis eius translatio non potuerit conservare⁵⁵.

Równie wysoko Hieronim ceniał Księgę Ozeasza, niżej natomiast Księgę Jeremiasza, która jego zdaniem jest „sermone [...] rusticior”⁵⁶. Styl Księgi Ezechiela natomiast mnich z Betlejem uważał za umiarkowanie dobry: „Sermo eius non satis disertus nec admodum rusticus est, sed ex utroque medie temperatus”⁵⁷.

⁵² Hieronymus, *Prol. Pentat.* SCh 592, s. 310: „[...] quod melius intellegimus, melius et proferimus”.

⁵³ Por. *Prol. Pentat.* 2, SCh 592, s. 304; *Prol. Iosue* 2, SCh 592, s. 318; *Prol. Paralip. (hebr.)* 3, SCh 592, s. 352.

⁵⁴ C. Brown-Tkacz, *Labor tam utilis. The creation of the Vulgate*, „Vigiliae Christianae” 50 (1996) s. 43-44.

⁵⁵ Hieronymus, *Prol. Esaia* 2, SCh 592 s. 434.

⁵⁶ Hieronymus, *Prol. Hier.* 1, SCh 592, s. 438.

⁵⁷ Hieronymus, *Prol. Ezech.* 1, SCh 592, s. 446.

W wersji hebrajskiej Księgi Hioba rozróżnia z kolei części prozatorskie i poetyckie, pisane zgodnie z zasadami metrum w heksametrze, w którym rozróżnia daktyle i spondeje⁵⁸. Potrafi także zauważyć i docenić akrostychową budowę Lamentacji⁵⁹. Szerzej do literackiej szaty swoich tłumaczeń autor nawiązywał w listach 53 do Paulina z Noli, 57 do Pammachiusza i 70 do Magnusa.

5. Reminiscencje klasyczne

Autor do pewnego stopnia odwołuje się do znanych z literatury klasycznej zasad kompozycji przedmów. O przedmowie jako gatunku literackim pisał obszernie Kwintyliusz w *Kształceniu mówcy* (IV 1) oraz krócej Ciceron w dziele *De inventione* (1, 20-22). Kwintyliusz rozpatrywał tę kwestię w kontekście mów sądowych i politycznych: „Causa principii nulla alia est, quam ut auditorem quo sit nobis in ceteris partibus accomodatior, praeperemus. Id fieri tribus maxime rebus inter auctores plurimos constat, si benivolum, attentum, docilem fecerimus” (*Inst.* IV 1, 5). Podobnie pisał Ciceron: „Exordium est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem: quod eveniet, si eum benivolum, attentum, docilem confecerit” (*De inv.* 1, 20). Zatem celem przedmowy jest zdobycie życzliwości odbiorcy, jego uwagi i otwartości na pouczenie.

Nie zachowały się teoretyczne opracowania literackie z zestawem wskazówek do pisania przedmów do dzieł z gatunku dydaktycznych czy epickich, zachowały się natomiast dwie wskazówki dotyczące przedmów do dzieł historycznych⁶⁰. Przedmowy Hieronima ze względu na ich polemiczny ferment dają się po części rozpatrywać w kluczu wypowiedzi „sądowych”, ze względu zaś na to, jakim księgom towarzyszą, zaliczylibyśmy je do dydaktycznych⁶¹.

Hieronim w większości swoich przedmów stara się zyskać u odbiorców życzliwość, uwagę i otwartość na pouczenie, gdyż podstawową sprawą do obronienia jest jego nowe tłumaczenie ksiąg biblijnych. To ono właśnie, Hieronimowe dzieło translatorskie, jest głównym tematem przedmów, ponieważ było ono gwałtownie atakowane przez współcze-

⁵⁸ Hieronymus, *Prol. Iob (hebr.)*, 3 SCh 592, s. 398.

⁵⁹ Hieronymus, *Prol. Hier.* 2, SCh 592, s. 440.

⁶⁰ Dla literatury starożytnej w języku łacińskim, por. *Rhetores latini minores*, red. K. Halm, Lipsiae 1863, s. 588.

⁶¹ Por. Stade, *Hieronymus in proemiis*, s. 42.

snych. Zaskakujący jest przy tym fakt, że z przedmów niewiele się dowiadujemy o samych księgach biblijnych. Co więcej, główne przesłanie zbawcze Biblii jest poruszane tylko marginalnie w przedmowach. Nie ma tu apologii Biblii, tylko apologia Wulgaty. Z tego powodu większość przedmów mogłaby z małymi modyfikacjami poprzedzać dowolną księgę biblijną. Wyjątkiem są przedmowy do Ksiąg Kronik (wersja na podstawie Heksapli), Izajasza, Jeremiasza i Proroków Mniejszych, które zawierają informacje czy to o treści księgi, czy to o odpowiednim proroku⁶².

Hieronim był wielkim wielbicielem literatury klasycznej i literackiego języka łacińskiego. Mimo że jako mnich chciał zapomnieć o tym pogańskim dziedzictwie, często się do niego odnosił, co ma swoje echo także w przedmowach. Znajdujemy w nich zarówno nieco dosłownych cytatów z wielkich mistrzów rzymskich, jak i krótkie wzmianki na ich temat⁶³. Strydończyk cytuje Wergiliusza, zarówno *Georgiki*, jak i *Eneidę*. Cytat z tego pierwszego dzieła podaje w specyficznym kontekście. W przedmowie do Księgi Daniela wspomina, jak z trudem uczył się języka chaldejskiego (aramajskiego), i wtedy to jego żydowski nauczyciel powtarzał mu w swoim języku (hebrajskim lub aramajskim) słowa Wergiliusza: „Labor omnia vicit improbus” (‘zaciekle zdobywa wszystko praca’)⁶⁴. Cytat z tego poety rzymskiego pojawia się także w przedmowie do Księgi Ezdrasza. Hieronim, gorąco polemizując z wrogami swego dzieła translatorskiego, ich działania porównuje do syczenia żmii oraz do kłamliwego Greka Synona („victorque Sinon incendia iacet” – ‘Synon pożar szerzy’)⁶⁵, przez którego Trojanie wprowadzili drewnianego konia do swego miasta. Wobec agresywnych działań przeciwników on, Hieronim, i tak nie zamilknie. Wergiliuszowe słowa „dum spiritus hoc regit artus” (‘póki duch kieruje [mymi] członkami’)⁶⁶ zostały zastosowane przy składaniu obietnicy przetłumaczenia ksiąg prorockich. Wergiliusz został też wspomniany w innym

⁶² Por. Schild, *Abendländische*, s. 41.

⁶³ Por. Stade, *Hieronymus in prooemiis*, s. 95-97.

⁶⁴ Por. Vergilius, *Georgicon* I, 145-146, ed. R.A.B. Mynors, Bibliotheca Oxoniensis, Oxonii 1969, s. 33, tł. A.L. Czerny, Wergiliusz, *Georgiki*, Warszawa 1956, s. 24. Hieronim cytuje to sformułowanie w: Hieronymus, *Prol. Daniel* 2, SCh 592, s. 454.

⁶⁵ Vergilius, *Aeneis* 2, 329, w: Vergilius, *Opera*, ed. R.A.B. Mynors, Bibliotheca Oxoniensis, Oxonii 1970, s. 137, tł. T. Karyłowski, Wergiliusz, *Eneida*, Warszawa 2004, s. 55. Wyraz „victorque” nie został przetłumaczony. Cytat znajduje się w: Hieronymus, *Prol. Ezrae* 3, SCh 592, s. 366.

⁶⁶ Hieronymus, *Prol. Josue* 3, SCh 592, s. 340. Por. Wergiliusz, *Aeneis* 4, 336, ed. R.A.B. Mynors, s. 186 (tł. na polski własne; Karyłowski ma: „póki duch mój nie opuści ciała”, Wergiliusz, *Eneida*, s. 117).

kontekście w przedmowie do Ksiąg Kronik (na podstawie Septuaginty), Zdaniem Hieronima podobnie jak czytelnik pierwszej księgi *Eneidy* lepiej ją rozumie, jeśli sam żeglował z Troady na Sycylię a potem do ujścia Tybru, tak czytelnik Pisma Świętego lepiej je zrozumie, gdy odwiedzi Judeę⁶⁷. Nie znajdujemy tu cytatu ani nawet parafrazy, a jedynie reminiscencję.

Cytat z Horacego pojawia się raz w przedmowie do Księgi Psalmów, przetłumaczonej z języka hebrajskiego. Hieronim cytuje właściwie powiedzenie czy przysłowie znane w wersji polskiej w formie „nosić drzewo do lasu”, które Horacy w Satyrach podaje w formie „In silvam non ligna ferar insanius” (‘mniej nierozsądnie wieźć do lasu drewno’)⁶⁸. U Hieronima forma ta jest nieco zmieniona: „In silvam ne ligna feras” (‘nie nieś drzew do lasu’)⁶⁹. Owym lasem jest świat języka greckiego, a samo wyrażenie ma oddać pokorę Strydończyka wobec wiedzy biblijnej Greków. Ten jeden cytat zaczerpnięty jest z klasyków w analogicznym kontekście, w jakim występuje w tekście źródłowym. W *Satyrze* (Gawędzie) X w tomie pierwszym Horacy wspomina, jak został zganiony przez Kwirynusa we śnie za „bazgranie wierszy grecką mową”, której najwidoczniej nie znał wystarczająco dobrze, by w niej tworzyć dzieła literackie.

Reminiscencja jednocześnie z Horacego i Cycerona została wykorzystana na początku przedmowy do Księgi Izajasza: *grandi fenore liberati*, czyli ‘uwolnieni od wielkiego długu’⁷⁰, przy czym u obu autorów klasycznych chodzi o rzeczywisty dług pieniężny, a u Hieronima – o zobowiązania translatorskie. Raz w przedmowach cytowana jest Salustiusza *Wojna z Jugurtą*: „Frustra autem niti neque aliud fatigando nisi odium quaerere extremæ dementiæ est”⁷¹. Słowa te, nacechowane goryczą, brzmiałyby po polsku: ‘Podejmowanie starań na próżno i szukanie sobie poprzez podej-

⁶⁷ Por. Hieronymus, *Prolog. Paralipom.* 1, SCh 592, s. 340. Por. Vergilius, *Aeneis* I, 13-14, ed. R.A.B. Mynors, s. 103, Wergiliusz, *Eneida*, s. 4.

⁶⁸ Por. Horatius, *Sermones* I 10, 34, w: Horatius, *Opera*, ed. E.C. Wickham – H.W. Garrod, Bibliotheca Oxoniana, Oxonii 1963, s. 164, tł. J. Sękowski, Kwintus Horacjusz Flakkus, *Dzieła wszystkie*, t. 2, red. O. Jurewicz, Warszawa 1988, s. 118.

⁶⁹ Hieronymus, *Prolog. Ps. (hebr.)*, 3, SCh 592, s. 420 (tł. własne).

⁷⁰ Hieronymus, *Prolog. Iosue* 1, SCh 592, s. 314. Por. Horatius, *Epodae* II 4: „solutus omni faenore”, w: Horatius, *Opera*, ed. E.C. Wickham – H.W. Garrod, Bibliotheca Oxoniana, Oxonii 1963, s. 112, Horacjusz, *Dzieła wszystkie*, t. 1, s. 384, 386; Cicero, *Pro Flacco* 51: „[...] pecuniam adulescentulo grandi faenore, fiducia tamen accepta, occupavisti”, w: Cicero, *Orationes*, ed. A.C. Clark, Bibliotheca Oxoniana, Oxonii [1909].

⁷¹ Sallustius, *Bellum Iugurthinum* 3, 4, w: Sallustius, *Catilina, Iugurtha, Fragmenta ampliora*, ed. A. Kurfess, Bibliotheca Teubneriana, Lipsiae 1957, s. 54; u Hieronima: Hieronymus, *Prolog. Ezrae* 1, SCh 59, s. 360 – redaktor nie zidentyfikowała tego cytatu.

mowane trudy wyłącznie nienawiści jest największą głupotą'. Autor żalił się nimi Rzymianom Domnionowi i Rogacjonowi na ataki ze strony jego przeciwników.

Z literatury klasycznej greckiej w przedmowach użyto raz odniesienia do „Odysei” Homera: „nos ad patriam festinantes mortiferos Sirenarum cantus surda debeamus aure transire”⁷² (‘my, spiesząc do ojczyzny, winniśmy głuchym uchem ominąć śmiercionośny śpiew Syren’), co stanowi odwołanie do XII księgi wspomnianego dzieła. Hieronim musi z równą stanowczością poświęcić się obiecanemu dziełu przełożenia ksiąg prorockich, co żeglujący Trojanie samej czynności wiosłowania, bez wsłuchiwania się w piękny śpiew Syren. Mnich z Betlejem czyni również aluzję do na legendarnego wydarzenia z historii rzymskiej, przytoczonego przez Tytusa Liwiusza, chce mianowicie włożyć rękę do ognia w obronie swoich tłumaczy, jak niegdyś Mucjusz Scewola przed królem etruskim⁷³.

Wpływy literatury klasycznej (pogańskiej) nie ograniczają się w przedmowach wyłącznie do cytatów, parafraz i reminiscencji do konkretnych autorów. Słynni mówcy antyczni, Demostenes i Cynceron, są ponadto dla Hieronima wzorem w rozdysonowaniu na karcie trudnego do zrozumienia tekstu prorockiego *per cola et commata* (w odróżnieniu od *scriptura continua*)⁷⁴.

Wpływy klasyczne można zauważyć również w elementach formalnych, z jakich komponowano przedmowy. Co ciekawe, w starożytności nie poświęcono szczególnej uwagi tym elementom w teoretycznych zasadach sztuki retorycznej czy oratorskiej. Ponad sto lat temu niemiecki badacz Georg Engel zajął się problematyką przedmów z okresu starożytnego od strony teoretycznej⁷⁵. Z wymienionych przezeń dziewięciu elementów formalnych znajdujemy u Hieronima przynajmniej pięć:

- *locus causae*: wskazanie powodu, dla którego autor podjął się napisania danego dzieła;
- *locus dedicationis*: dedykowanie dzieła;

⁷² Hieronimus, *Prol. Iosue* 3, SCh 592, s. 320. Odnośny fragment u Homera: Homerus, *Odyssea* XII, 158-180, red. M.L. West, Bibliotheca Teubneriana, Berlin 2017, s. 260, tł. L. Siemiński, Homer, *Odyseja*, Warszawa 1959, s. 180-181.

⁷³ Hieronimus, *Prol. Esaia* 3, SCh 592, s. 434. Odnośny fragment u Liwiusza: *Ab urbe condita* II 12.

⁷⁴ Hieronimus, *Prol. Esaia* 1, SCh 592, s. 432. Por. Van Liere, *An introduction*, s. 42.

⁷⁵ G. Engel, *De antiquorum epicorum didacticorum historicorum proemiis. Dissertatio inauguralis quam auctoritate et consensu amplissimi philosophorum ian Academia Philippina Marpurgensi ordinis ad summos in philosophia honores rite capssendos scripsit Georgius Engel Moenofrancofurtensis Borussus*, Marpurgi Cattorum 1910.

- *locus commendationis*: wskazanie walorów dzieła, dla których warto po nie sięgnąć;
- *locus scriptoris de ipso loquentis*: słowo autora o sobie i obrona jego dzieła przed zarzutami;
- *invocatio numinum*: wezwanie Boga na pomoc⁷⁶.

Opracowanie wskazanych elementów formalnych w poszczególnych przedmowach Hieronima winno być przedmiotem osobnego studium.

6. Podsumowanie

Pierwszą kwestią, podjętą w niniejszym artykule, było ustalenie liczby Hieronimowych przedmów do ksiąg biblijnych. Zostało to uczynione poprzez zestawienie i omówienie listy znajdującej się w SCh 592 z wcześniejszym studium Stummera (1928) i edycją krytyczną Wulgaty Webera-Grysona (1969, 2007). SCh posiada dwadzieścia trzy przedmowy (oraz *List Euzebiusza do Karpiana*), z których dwu nie uznaje za Hieronimowe; wspomniane wydanie Wulgaty – dwadzieścia (brak w niej przedmów do tłumaczeń na podstawie tekstu greckiego Ksiąg: Paraliipomenon, Hioba i Salomonowych); Stummer wylicza dwadzieścia jeden plus cztery wyimki z dzieła *O znakomitych mężach*. Drugim zagadnieniem, omawianym w artykule, był krąg adresatów poszczególnych przedmów, którzy zwykle uprzednio prosili o przekład konkretnej księgi lub grupy ksiąg. Chodzi o grupę dziewięciu lub dziesięciu osób, w której poza papieżem Damazym byli dwaj biskupi, nadto mnisi i pobożne rzymskie niewiasty. Wstępne studium zawartości przedmów ujawniło z kolei, że brakuje w nich tych elementów, których w tego typu kompozycjach czytelnik się spodziewa. Zamiast nich poznajemy głównie apologię pracy translatorskiej św. Hieronima, ale również ocenę literacką wybranych ksiąg biblijnych. Ostatnią kwestią poruszoną w tym opracowaniu są odniesienia do klasycznej literatury greckiej i rzymskiej, które nie sprowadzają się

⁷⁶ Engel wylicza jeszcze dodatkowe cztery elementy niespotykane w przedmowach Hieronima do ksiąg biblijnych: *locus indicationis*: zapowiedź tematu, któremu poświęcone jest dane dzieło; *locus dispositionis*: objaśnienie podziału dzieła i rozmieszczenia treści; *locus recordationis*: stosowane w dłuższych dziełach, przed kolejnymi księgami, przypomnienie o treści poprzedniej księgi (ksiąg); *laudatio historiae universa*, czyli pochwała ogólna historii jako takiej, była ona stosowana wyłącznie w przedmowach do dzieł historycznych. Zob. Engel, *De antiquorum epicorum didacticorum historicorum prooemiis*, s. 7, 42.

wyłącznie do cytatów z wielkich dzieł i aluzji do nich, ale obejmują także formalne elementy kompozycyjne. Ten ostatni temat pozostał nierozwiązany i pozostawiony jako postulat badawczy.

Prologues of Saint Jerome to the Biblical Books in the Vulgate – Introductory Questions

(summary)

In 2017 a special volume containing the critical edition of the prologues of saint Jerome to the biblical books has been published in the *Sources Chrétiennes* series (No. 592). Based on this edition and on older studies this paper presents a list of the prologues written by st. Jerome and a list of the addressees of the translation into Latin of the individual biblical books. Furthermore the article raises a question of the content of the prologues and their links to the ancient, pagan literature. Consequently the paper highlights the texts composed by Jerome directly as prologues, permits to know the milieu of his spiritual friends and also to get inside the efforts of the oeuvre of translation undertaken by Jerome.

Keywords St. Jerome; Vulgate; biblical translations; prologues to the biblical books

Świętego Hieronima przedmowy do ksiąg biblijnych w Wulgacie – zagadnienia wstępne

(streszczenie)

W roku 2017 opublikowano w serii *Sources Chrétiennes* (nr 592) tom zawierający edycję krytyczną przedmów do ksiąg biblijnych autorstwa św. Hieronima. W oparciu o to wydanie, a także starsze opracowania, w niniejszym artykule została przedłożona lista przedmów autorstwa Hieronima i lista odbiorców łacińskich tłumaczeń poszczególnych ksiąg. Ponadto w artykule zostaje podjęta kwestia merytorycznej treści przedmów i odniesień do literatury antycznej. Dzięki tym analizom można wyróżnić teksty, które Strydonita faktycznie pisał jako przedmowy, poznać krąg jego duchowych przyjaciół, a ponadto dowiedzieć się o trudach pracy translatorskiej i zarzutach przeciwników dzieła Hieronimowych tłumaczeń.

Słowa kluczowe: Św. Hieronim; Wulgata; tłumaczenia biblijne; przedmowy do ksiąg biblijnych

Bibliografia

Źródła

- Biblia sacra iuxta vulgatam versionem*, red. R. Weber – R. Gryson, Stuttgart 2007.
- Biblia sacra*, Gniezno, Archiwum Archidiecezjalne, sygn. BK Ms 142.
- Cicero, *Pro Flacco*, w: Cicero, *Orationes*, ed. A.C. Clark, Bibliotheca Oxoniensis, Oxonii [1909].
- Hieronymus, *Epistulae*, pars 1, red. I. Hilberg, CSEL 54, Vindobonae – Lipsiae 1910, tł. J. Czuj – M. Ożóg, Hieronim ze Strydonu, *Listy*, t. 1-2, ŻMT 54-55, Kraków 2010.
- Hieronymus – Gennadius, *De viris inlustribus*, red. C.A. Bernoulli, Freiburg im Breisgau – Leipzig 1895, tł. W. Szoldrski, Św Hieronim, *O znakomitych mężach*, Eteria, *Pielgrzymka do miejsc świętych*, PSP 6, Warszawa 1970.
- Homerus, *Odyssea*, red. M.L. West, Bibliotheca Teubneriana 2026, Berlin 2017, tł. L. Siemieński, Homer, *Odyseja*, Wrocław 1959.
- Horatius, *Epodae*; w: Horatius, *Opera*, red. E.C. Wickham – H.W. Garrod, Bibliotheca Oxoniana, Oxonii 1963, Kwintus Horacjusz Flakkus, *Dzieła wszystkie*, t. 2: *Gawędy, listy, sztuka poetycka*, red. O. Jurewicz, Warszawa 1988.
- Jérôme, *Préfaces aux livres de la Bible*, red. A. Canellis, SCh 592, Paris 2017.
- Quintilianus, *Institutionis oratorie libri XII, pars prior*, red. L. Radermacher – V. Buchheit, Bibliotheca Teubneriana, Lipsiae 1959.
- Rhetores latini minores*, red. K. Halm, Lipsiae 1863.
- Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, w: Sallustius, *Catilina, Iugurta, Fragmenta ampliora*, red. A. Kurfess, Bibliotheca Teubneriana, Lipsiae 1957.
- Vergilius, *Aeneis*, w: Vergilius, *Opera*, red. R.A.B. Mynors, Bibliotheca Oxoniana, Oxonii 1970, tł. T. Karyłowski, Wergiliusz, *Eneida*, Warszawa 1981.
- Vergilius, *Georgicon*, w: Vergilius, *Opera*, ed. R.A.B. Mynors, Bibliotheca Oxoniana, Oxonii 1969, tł. A.L. Czerny, Wergiliusz, *Georgiki*, Warszawa 1956.

Opracowania

- Brown-Tkacz C., *Labor tam utilis. The creation of the Vulgate*, „Vigiliae Christianae” 50 (1996) s. 42-72.
- Canellis A., *Introduction*, w: Jérôme, *Préfaces aux livres de la Bible*, red. A. Canellis, SCh 592, Paris 2017, s. 53-247.
- Cimosa M., *Guida allo studio della Bibbia latina. Dalla Vetus Latina, alla Vulgata, alla Nova Vulgata*, t. 1, Roma 2008.
- Dekkers E., *Clavis Patrum Latinorum*, Turnhout 1995.
- Engel G., *De antiquorum epicorum didacticorum historicorum prooemiis. Dissertatio inauguralis quam auctoritate et consensu amplissimi philosophorum in Academia Philippina Marpurgensi ordinis ad summos in philosophia honores rite capessen-*

- dos scripsit Georgius Engel Moenofrancofurtensis Borussus*, Marpurgi Cattorum, [Marburg] 1910.
- Gräfenhain R., *De more libros dedicandi apud scriptores Graecos et Romans obvio*, Marpurgi Cattorum, [Marburg] 1892.
- Houghton H., *The Latin New Testament: A Guide to its Early History, Texts, and Manuscripts*, Oxford 2016.
- Majewski M., *Jak przekłady zmieniają Biblię. O tłumaczeniu Pisma Świętego raz jeszcze*, Kraków 2019.
- Norden E., *Die antike Kunstprosa*, wyd. 10, Leipzig 1995.
- Repertorium Biblicum Medii Aevi*, t. 1: *Initia biblica, apocrypha, prologi*, red. F. Stegmüller – K. Reinhardt, Madryt 1981.
- Steinmann J., *Hieronymus. Ausleger der Bibel. Weg und Werk eines Kirchenvaters*, Leipzig [1973].
- Schild M.E., *Abendländische Bibelvorreden bis zur Lutherbibel*, Heidelberg 1970.
- Stade W., *Hieronymus in prooemiis quid tractaverit et quos auctores quasque leges rhetoricas secutus sit*, Rostochii 1925.
- Stummer F., *Einführung in die lateinische Bibel*, Paderborn 1928.
- Van Liere F., *An introduction to the medieval Bible*, New York 2014.
- Zampa P., *I santi del Friuli*, Pradamano 1930.